

Nitekim Ebû Hilâl el-Askerî aynı kabileden olan, aynı yörede hayat süren kimselerin sûret ve sîretlerinde benzerlik bulunduğu gibi düşünce ve ifadelerinde de benzerliğin olabileceğini ifade etmiş (*Kitâbü’ş-Şinâ’ateyn*, s. 236), Asmaî ile hocası Ebû Amr b. Alâ da buna yakın bir görüşleri sürmüştür (Şerîşî, II, 216). Ünlü şair Mütenebbî’ye tevârüdün mümkün olup olmadığı sorulunca şöyle cevap vermiştir. “Şiir bir er meydanı, şairler bu meydanın süvarileridir. Meydanda koşan atların birbirinin izine basması gibi duygu ve düşüncelerin de aynı ifadelerde birleşmesi mümkündür” (a.g.e., a.y.). Mütenebbî’nin bu sözünden hareketle tevârüd için “tevârüdü’l-havâtr” denildiği gibi “vukûu’l-hâfir ale’l-hâfir” (ayak izinin ayak izi üzerine rastlaması) tabiri de kullanılmıştır. Harîrî *el-Makâmât*’ında Mütenebbî’nin bu görüşünü desteklemiştir (a.g.e., a.y.).

Edebiyat eleştirmenleri intihal ile tevârüdün sınırlarını belirlemeye çalışmış ve bazı kriterler ortaya koymuştur. Buna göre iki şair çağdaş olup şairlik düzeyleri eşitse benzeşen mısra veya beyitleri için tevârüde, aksi halde daha yeni veya şairlik düzeyi düşük olanın diğerinden intihal ettiğine hükmedilir. Yeni şairlerle kadim şairler arasındaki benzeşme ise normalde yeni şairin kadim şairden intihal ettiğini gösterir; ancak yeni şairin intihal yapmadığına dair yemin etmesi durumunda tevârüde karar verilir. İmruülkays’a göre daha yakın zamanda yaşayan, şairlik düzeyi daha düşük olan Tarafe b. Abd’den benzeşen bir beyti sebebiyle ondan intihalde bulunmadığına dair yemin etmesi istenmiş, yemin edince de tevârüde hükmedilmiştir (İbn Reşîk, s. 289). Bunun yanında eski şairin derecesi düşük, yeni şairin derecesi yüksekse yine tevârüde karar verilebilir. Tevârüde mâna aynı olmak şartıyla lafızlarda cüzi farklılıklar bulunabilir. İmruülkays’ın, : *وقوفاً بها صَحْبِي عَلِيٍّ عَلَيْهِمْ / يَقُولُونَ : “تَجَمَّلُ”* (sabr-ı cemil göster) kelimesi Tarafe’de *“تَحْمَلُ”* (tahammül et) şeklindedir (Şerîşî, II, 216). Cerîr’in, *“وَلَا تَقْتُلِ الْأَسْرَىٰ وَلَكِنْ تَفَكِّهْمَ / إِذَا أَنْقَلْ”* “*فَعَزَّذَكَ*’ta birinci çoğul şahıs kalıbındadır. Ferezdzak, Cerîr ile aralarındaki bu tür benzeşmeleri ilham cinlerinin aynı olmasıyla açıklamıştır (a.g.e., II, 217). Ukayşir el-Ese-

dî ile Ebû Nuvâs’ın dört beyitlik kıtalarındaki lafzi farklılık çok azdır ve en uzun tevârüd örneklerinden biri sayılmıştır (a.g.e., a.y.). Kaynaklarda Cerîr, Ferezdzak, Beşşâr b. Bürd, Ebû Nuvâs, İbnü’r-Rûmî, Serî er-Reffâ gibi birçok şaire ait tevârüd örnekleri yer alır (Askerî, s. 235-237; İbn Mün-kız, s. 217-222; Şerîşî, II, 216-219).

Tevârüd Türk edebiyatında tazmin, iktibas ve sirkat-i şiir (intihal) dolayısıyla söz konusu edilmiş, genel özellikleri itibariyle Arap edebiyatı doğrultusunda değerlendirilmiştir. Cevdet Paşa’nın işaret ettiği gibi tarih düşürmelerde aynı kelime veya ifadenin ebced hesabı da aynı olacağından tevârüd bazan kaçınılmaz hale gelir. Sürûrî, Hikmet ve Re’fet tarafından söylenen, “Câyını adn eylesin Kadri Bey’in rabb-i kadîr” tarih mısraı bu çeşit tevârüde bir örnektir. Recâizâde Mahmud Ekrem, tevârüde kuvve-i hâfıza konusu içinde “istitrat” başlığı altında hem klasik belâgat terimi olarak hem de, “Bir yerde görülmüş olan efkâr ve ibârâtın bilâ irade ve bilinmeyerek lisana veya kalemin ucuna gelivermesidir” tarifiyle yer verir, bunun dışında farklı bir şey söylemez.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1311; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü’ş-Şinâ’ateyn* (nşr. Ali M. el-Bicâvî – M. Ebû’l-Fazl), Kahire 1371/1952, s. 235-237; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1383/1963, s. 289; İbn Mün-kız, *el-Bedî’ fi nakdi’s-şi’r* (nşr. Ahmed Ahmed el-Bedevî – Hâmid Abdülmecîd), Kahire 1380/1960, s. 217-222; Şerîşî, *Şerhu Makâmâtî’l-Harîrî* (nşr. M. Abdülmün’im el-Hafâcî), Kahire 1372/1952, II, 216-219; Ziyâeddin İbnü’l-Esir, *el-Meşelû’s-sâ’ir* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, II, 350-351; a.mf., *el-Câmi’u’l-kebir*, Bulak 1282, s. 243; İbn Ebû’l-İsba’, *Tahrîr-ru’l-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 400; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün’im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, II, 558; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, İstanbul 1286, s. 422-423; İbn Hicce, *Hizânetü’l-edeb*, Bulak 1291, s. 503; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye ‘alâ Muḥtaşari’l-me’âni*, İstanbul 1307, II, 705; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 178, 191; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta’lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1330, s. 55-56; İsmail Durmuş, “İntihal”, *DİA*, XXII, 348.

İSMAIL DURMUŞ

TEVÂTÜR (التواطؤ)

Bir lafzın

çeşitli tikel varlıklar arasındaki ortak anlamı eşit derecede ifade etmesi mânâsında mantık terimi (bk. TEŞKİK).

TEVÂTÜR

(bk. MÜTEVÂTİR).

TEVAZU (التواضع)

Sözlükte “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek” anlamındaki **vaz’** kökünden türeyen **tevâzu’** (*Lisânü’l-‘Arab*, “vaz” md.; *Tâcû’l-‘arûs*, “vaz” md.) **kibrin** karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlarından kendini arındırmasını ifade eder. Türkçe’de **alçak gönüllülük** sözüyle karşılanmaktadır. Râgib el-İsfahânî tevazuun “aşağılık, itibarsızlık, onursuzluk” anlamındaki **da’at** (ضعت) kökünden geldiğini ve “insanın lâyük olduğundan daha düşük bir dereceye razı olması” mânâsına geldiğini belirtir (*ez-Zerî’a ilâ mekârimi’ş-şerî’a*, s. 299). Tehânevî tevazuun “aza razı olma ve halkın yükünü çekme” diye tanımlar (*Keşşâf*, II, 1488). Kaynaklarda tevazu ile aynı veya yakın anlamda **tezellül** ve **huşû** kelimeleri de geçmekte (meselâ bk. Kuşeyrî, I, 380-381), sözlüklerde tevazu bu kavramlarla da açıklanmaktadır (*Tâcû’l-‘arûs*, “vaz” md.; *Kâmus Tercümesi*, “vaz” md.). Ancak Râgib el-İsfahânî’ye göre tevazu ile huşû arasında fark vardır. Tevazu hem ah-lâkî melekeler hem açık ve gizli fiiller için, huşû ise özellikle organların hareketleri için kullanılır, kalpteki tevazu organlara huşû olarak yansır. Tasavvuf ehli huşûu kalbin bir hali olarak görür. Cüneyd-i Bağdâdî huşûu “kalplerin, gizlilikleri bilen Allah karşı-sındaki tevazuun” diye tanımlamıştır (Kuşeyrî, I, 381).

Kur’ân-ı Kerîm’de vaz’ kökünden çeşitli kelimeler geçmekle birlikte bunların tevazu kavramıyla ilgisi yoktur; ancak başka ifadelerle tevazu konusuna değinen âyetler vardır. İyi toplumun niteliklerini anlatan bir âyetteki (el-Mâide 5/54) “ezil-le” kelimesinin tevazu anlamına geldiği belirtilmiş (Râzî, XII, 24; Şevkânî, II, 69), ana babaya karşı ödevlerin yer aldığı diğer bir âyette (el-İsrâ 17/24) “cenâha’z-zül” tabiri tevazuda mübalağa (Râzî, XX, 190) ve tevazudan kinaye (Şevkânî, III, 247-248) şeklinde yorumlanmıştır. Bazı âlimler, Allah’ın değerli kullarının yürüme biçimini anlatan âyette yer alan “hevnen” kelimesine (el-Furkân 25/63) “tevazu ile” mânâsı vermiştir (Taberî, IX, 408; Kuşeyrî, I, 428; Râzî, XXIV, 107). Diğer bir âyetteki “mu-

TEVAZU

bitin”i (el-Hac 22/34) bazı müfessirler “tevazu gösterenler” diye açıklamıştır (Taberî, IX, 151; Râzî, XXIII, 34; Şevkânî, III, 510). Lokmân’ın oğluna nasihatlerini içeren âyetlerde tevazuun yüksek bir ahlâkî erdem sayıldığına dikkat çekilir (Lokmân 31/18-19; kezâ bk. el-İsrâ 17/37). Ayrıca kibirlenme, övünme, böbürlenmeyi kınayan çok sayıdaki âyet tevazuun ahlâkî bir ödev olduğunu da gösterir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, “kbr” md.). İslâm inancına göre gerçek anlamda büyüklük Allah’a mahsustur (el-Câsiye 45/37). Ulu ve büyük olan yalnız O’dur (el-Hac 22/62; Lokmân 31/30; Sebe’ 34/23). Şu halde insanın kendinde büyüklük görmesi her şeyden önce Allah’a karşı saygısızlıktır. Bu yüzden pek çok âyette büyüklük taslayanlar ağır biçimde eleştirilmiş, İblîs’in Allah katından kovuluşunun asıl sebebinin kibre kapılarak baş kaldırması olduğu bildirilmiştir (el-Bakara 2/34; Sâd 38/74); zira Allah kibirli davrananları sevmez (en-Nahl 16/23). Allah rab, insan kul (abd) olup kulun görevi rabbinin karşısında tevazu göstermesidir. Nitekim ibadet ve ubûdiyyette “tevazu göstermek” mânası da vardır (*Müfredâtü’l-Kur’ân*, “‘abd” md.); ayrıca İslâm kelimesinin zengin içeriğinde teslimiyet ve tevazu kavramı da bulunur. Kur’an semantiğinin önemli temsilcilerinden Toshihiko Izutsu, Kur’an’ın Câhiliye sonrasında meydana getirdiği zihniyet değişikliğinin temel alanlarından birini rab-kul münasebetinin teşkil ettiğini söyleyerek İslâm’ın “bütün kâinatın sahibi” mânasında Allah kavramını zihinlere yerleştirmesinin Allah ile insan arasındaki münasebette de bir değişiklik oluşturduğunu, böylece ibadet kavramının merkezi bir konum kazandığını, Kur’an’da itaat, teslimiyet ve tevazu ifade eden birçok kelimenin yer aldığını söylemektedir. Izutsu’ya göre tevazu anlamı taşıyan kavramlar içinde özellikle “Allah’ın iradesine teslimiyet” mânasıyla (meselâ bk. el-Bakara 2/112, 128) İslâm’ın önemini arttıran şey bizzat Allah’ın Kur’an’da kendi dinine bu adı vermiş olmasıdır (Âl-i İmrân 3/19, 85; el-Mâide 5/3). Çünkü İslâm gerçek itaat ve tevazuun başlangıç noktasıdır. İslâm’a göre o dönemdeki toplum ikiye ayrılır. Câhiliye adı verilen önceki toplumda ferdin ahlâk anlayışına sertlik (unf), baş kaldırma (ibâ’), taassup (hamiyyet), kibir ve serkeşlik ifade eden kavramlar hâkimdi. İslâm’dan sonraki bireyin karakterini ise teslimiyet, itaat ve tevazuun ifade ettiği hasletler belirlemiştir (*Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 187-194).

Tevazu kavramı hadislerde de geçmektedir. Bazı hadis mecmualarında bu konuda özel bablar bulunur (meselâ bk. Buhârî, “Rikâk”, 38; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; Tirmizî, “Birr”, 82; İbn Mâce, “Zühd”, 16). Kibir hakkındaki hadisler de tevazu ahlâkî bir ödev olarak gösterir (Wensinck, *el-Mu’cem*, “kbr” md.). Bir kutsî hadiste ululuk (kibriyâ) ve kudretin (izzet) Allah’a mahsus olduğu belirtildikten sonra, “Bunlarda benimle yarışmaya kalkışanı helâk ederim” buyurulmuştur (*Müsned*, II, 376, 414, 427; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 25; İbn Mâce, “Zühd”, 16). Diğer bir hadiste, “Sadaka malı eksiltmez, kul affederse Allah mutlaka onun şerefini arttırır, biri Allah için tevazu gösterirse Allah da onu yüceltir” denilmektedir (*Müsned*, II, 386; Müslim, “Birr”, 69; Tirmizî, “Birr”, 82). Bu hadisin başka kaynaklarda da geçen (meselâ bk. *Müsned*, I, 44; İbn Mâce, “Zühd”, 16) Allah için tevazu kısmı, hem kulun Allah karşısındaki alçak gönüllülüğünü hem de başkalarına karşı çıkar gütmeyen bir tevazuu ifade eder (İbn Hibbân, s. 59, 60). Resûl-i Ekrem, “Allah bana birbirinize karşı mütevazi olmanızı, kimsenin kimseye üstünlük taslamamasını vahyetti” buyurmuş (Müslim, “Cennet”, 64; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; İbn Mâce, “Zühd”, 16, 23), huzuruna getirilen birinin korkudan titrediğini görünce, “Sâkin ol! Ben kurutulmuş etle beslenen bir kadının oğluyum” diyerek onu teskin etmiştir (İbn Mâce, “Etfime”, 30). Öte yandan Resûlullah, tevazu konusunda kişinin kendini küçültecek derecede aşırıya kaçmasını da uygun görmüştür (İbn Mâce, “Fiten”, 21).

Kaynaklarda Hz. Peygamber’in ahlâkına dair rivayetler çerçevesinde onun tevazuu hakkında da bilgiler yer alır. Hz. Ömer’in Resûlullah’ın tevazuunu şöyle dile getirdiği rivayet edilir: “Ey Allah’ın resulü! Eğer sen yalnız emsalinle oturup kalksaydın sohbetine nail olamazdık, denginden başkasıyla evlenmeseydin aramızdan biriyle evlenmezdin, yalnız emsalinle yiyip içseydin soframıza oturmazdın. Halbuki sen bize arkadaş oldun, bizden eş aldın, bizimle yiyip içtin, sıradan elbise giydin, bineğe binip terkiye birilerini aldın, yer sofrasında yemek yedin” (Gazzâlî, I, 310). Resûlullah yüksek mertebesine rağmen insanların en alçak gönüllüsü idi. Bir sahâbî, onu hac sırasında kimseyi rahatsız etmeden sıradan biri gibi Mina’da şeytan taşlarken gördüğünü anlatır. O hastaları ziyaret eder, cenazelere katılır, kölelerin davetine icabet ederdi (Kuşeyrî, I, 380).

Ayakkabısını kendi onarır, elbisesini yamar, eşlerine yardım ederdi. Bir meclise girdiğinde insanların kendisini ayakta karşılamasını istemezdi. Çocukların yanına gider ve onlara selâm verirdi. Onun meclisi hayâ, tevazu ve güven meclisiydi. Arkadaşları arasında sıradan biri gibi oturur, bu sebeple bir yabancı onu sormadan tanıyamazdı. Sofrası sade olurdu. İnsanların sohbetlerine katılır ve eski devirleri hatırlatan şiirler okurdu (Gazzâlî, II, 380-381).

Ahlâk âlimleri tevazuu genellikle kibir ve ucb gibi ahlâkî rezîletlerle ilgili bölümlerde ele almışlardır (meselâ bk. İbn Hibbân, s. 59-63; Mâverdî, s. 231-236; Râgıb el-İsfahânî, s. 299-303; Gazzâlî, III, 336-378). İbn Hibbân’a göre tevazu iki kısım olup biri övülmüş, diğeri yerilmiştir. Övüleni Allah’ın kullarına üstünlük taslamamak, onları aşağılamaktan sakınmak, yerilene ise dünya ehli karşısında dünya menfaati için küçülmektir. İnsanın değerini yükseltmesi, şerefini arttırması gibi bireysel yararları yanında tevazu, toplumda kin beslemeyi ve birbirinden uzaklaşmayı önler, huzur ve kaynaşmaya vesile olur, böylece bir sevgi ortamı oluşturur. Çünkü insanlar arasında kibir kadar kin doğuran, tevazu kadar sevgi üreten başka bir şey yoktur (*Ravzatü’l-‘Ukalâ*, s. 59-62). Râgıb el-İsfahânî toplumda mertebeleri düşük insanlarda tevazuun belli olmayacağını, sosyal durumlarının yüksekliğine rağmen mütevazi davranmayı başaranlarda bu erdem değerinin çok daha fazla ortaya çıkacağını söyler (*ez-Zerf’a ilâ mekârimü’ş-şerf’a*, s. 299). Tevazu, kişinin haklarını koruyamayacak şekilde kendini aşağılaması ile olduğundan daha değerli görmesi şeklindeki iki erdemsizliğin ortasıdır (*a.g.e.*, a.y.). Kibir, ucb ve tevazuu geniş biçimde ele alan Gazzâlî, kırk bölümden oluşan *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn*’in yirminci bölümünde Hz. Peygamber’in tevazuuna dair rivayetleri toplamış, yirmi dokuzuncu bölümde kibir, ucb ve tevazu konularını işlemiştir. Burada ilgili hadislerle İslâm büyüklerinin sözlerini aktarmıştır (III, 340-343). Tevazularıyla tanınan kişilerin güzel huylarına dair kısımda (*a.g.e.*, III, 354-358) kibir ve alçak gönüllülüğün insanlardaki ahlâkî yansımaları mukayeseli şekilde incelenmiştir. Bir hastalık sayılan kibirin tedavisi ve tevazu erdeminin kazanılmasının yollarına dair kısımda (*a.g.e.*, III, 358-368) kibir duygusunu yenmenin farz-ı ayın olduğu, bunun temennilerle değil bilgi ve amel yoluyla başarılabileceği belirtilmiş,

bu arada ayrıntılı tahliller yapılmıştır. Tevazuun ölçüsüyle ilgili kısımda (a.g.e., III, 368-369) diğer ahlâkî erdemler gibi tevazuun da iki aşırılığın ortası olduğu kaydedilmektedir. Tevazuun ifrat derecesine tekebbür, tefrit derecesine tehâsüs (hakirlik, alçaklık) ve mezellet denir. Asıl tevazu, bir kimsenin akranlarına ve kendisinden aşağı mertebede olanlara karşı gösterdiği alçak gönüllülüktür. Zalimlere ve zenginlere tevazu göstermek kişinin dinine zarar verir (a.g.e., II, 143). Tevazu herkes için güzeldir, fakat en güzeli zenginlerin tevazuudur. Abdullah b. Mübârek'in, "Zenginlere karşı tekebbür, yoksullara karşı tevazu göstermek tevazu gereğidir" dediği rivayet edilir (Kuşeyrî, I, 433).

Tasavvuf kaynaklarında tevazu hem Allah-kul ilişkisi hem de insanların birbirlerine karşı tutumu bağlamında ele alınmıştır. Kuşeyrî, "Tevazu Hakk'a teslim olmak ve hükümüne itiraz etmemektir" derken (a.g.e., I, 381) ilkinin, Cüneyd-i Bağdâdî, "Tevazu şefkatli olmak, benliği kırmaktır" sözüyle (Kelâbâzî, s. 97) ikincisini dikkate almıştır. Tevazu kulluk şartları arasında yer aldığından bu erdem takvâ ehlinin en üstün ahlâkî özelliği ve şeref sebebi sayılmıştır (Gazzâlî, III, 344). Cüneyd-i Bağdâdî tevhid ehline göre tevazuun da bir nevi tekebbür olduğunu söyler. Gazzâlî bu sözle kastedilen hususu şöyle açıklar: Tevazu gösteren kimse kendi benliğini gerçek sayıp onu küçük görüyor demektir; halbuki tevhid ehli kendini hiç saydığı için kibir veya tevazu göstermesi gerekmez (a.g.e., III, 343).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1488; *Müsned*, I, 44; II, 376, 386, 414, 427; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, Beyrut 1412/1992, IX, 151, 408; İbn Hibbân, *Ravza-tü'l-uḳalâʿ ve nüzhetü'l-fuzalâʿ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd v.dğr.), Beyrut 1397/1977, s. 59-63; Kelâbâzî, *et-Taʿarruf li-mezhebi ehli't-taşavvuf*, Beyrut 1407/1986, s. 97; Mâverî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Beyrut 1398/1978, s. 231-236; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 380-392, 428, 433; Râgîb el-İsfahânî, *ez-Zerʿa ilâ mekârimi's-şerʿa* (nşr. Ebü'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 299-303; Gazzâlî, *İhyâʿ*, I, 310; II, 143, 190, 195, 380-381; III, 336-378; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XII, 24; XX, 190; XXIII, 34; XXIV, 107; Şevkânî, *Fethü'l-kadir*, Beyrut 1412/1991, II, 69; III, 247-248, 510; T. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1975, s. 187-194, 205-207.

MUSTAFA ÇAĞRICI

TEVBE

(bk. TÖVBE).

TEVBE b. HUMEYYİR

(توبة بن الحمير)

Ebû Harb Tevbe b. el-Humeyyir b. Hazm b. Kâ'b b. Hafâce el-Ukaylî el-Âmirî (ö. 55/675 [?])

Platonik gazel şairi.

Hicretten bir süre önce doğdu. Kuzey Arapları'ndan (Adnânî) Âmir b. Sa'saa kabilesinin Ukayl koluna mensup Hafâce oğullarından olup kabilesi Orta Arabistan'ın Hicr bölgesinde yerleşmişti. Tevbe akrabası Abdullah b. Rehhâl'in kızı ünlü şair Leylâ el-Ahyeliyye ile beraber büyüdü; ona âşık oldu ve onu babasından istedi. Ancak babası, hakkında aşk şiirleri söylediği için kızını Tevbe'ye vermedi, Edla' oğullarından İbnü'l-Hayâ Sevvâr b. Evfâ el-Kuşeyrî adlı biriyle evlendirdi. Fakat Leylâ ile Tevbe'nin aşkları ömür boyunca devam etti; aşklarını şiirleriyle dile getirdiler. Daha kendileri hayatta iken (Leylâ'nın ölümü: 86/705) onlarla ilgili birçok rivayet nakledildi. Tevbe Leylâ'ya olan aşkı yanında savaçlığıyla tanındı. Evlenmesinden sonra da Leylâ ile görüşmeleri sürdürdüğünden Leylâ'nın kocası Sevvâr (veya erkek kardeşleri) Tevbe'yi öldürceğini bildirerek valiye şikâyette bulundu; vali de tekrar geldiği takdirde öldürülmesine izin verdi. Kaynaklarda Tevbe'nin ölümüyle ilgili olarak 55 (675), 80 (699) ve 85 (704) yılları verilmektedir. Şiirlerini neşreden Halîl İbrâhîm el-Atıyye 55'te (675) öldüğüne dair görüşü tercih eder. Çölde yaptığı pek çok baskın ve çapul eyleminin birinde düşmanı olan Avf b. Ukayl oğullarının sıkıştırmaları sonunda Abdullah b. Sâlim tarafından öldürülen Tevbe'nin (Husrî, I, 394) kan davasının bittiği tarih (56/676) dikkate alındığında 55 yılında öldürüldüğüne dair rivayetin daha doğru olduğu söylenebilir (Yâ-kût, I, 498).

Hayatını çapulculukla geçiren Tevbe b. Humeyyir şiirlerinde İslâm öncesi bedevî şairlerinin tarzını yaşatmaya çalışmıştır. Ayrıca çapulculuk ve cengâverliğin gerektirdiği acımasızlıkla Leylâ'ya olan aşkının verdiği ruh inceliği gibi karşıt nitelikleri kendinde toplayan bir şairdir. Leylâ, Tevbe'nin ölümünden sonra onun için göz yaşı dökmüş, mersiyeler yazmış, eserlerinin dörtte birini oluşturan bu şiirlerde Tevbe'nin cengâverliği, iyilik severliği ve vefakârlığı gibi hasletlerini Câhiliye mersiye geleneği çerçevesinde dile getirmiştir. Lafızları fasih, terkipleri yalın, duyguları in-

ce kuvvetli bir gazel şairi olan Tevbe'den geriye kalan şiirlerin Niftâveyh tarafından bir divan halinde toplandığı kaydedilmektedir. Halîl İbrâhîm el-Atıyye'nin neşrettiği divanda (Bağdat 1388/1968) doksan iki beyit bulunmakta, bunlar iki, sekiz, on dört, on dokuz ve kırk dokuz beyitlik beş şiirden oluşmaktadır. Tevbe'nin şiirlerinin bir araya getirildiği elektronik ortamda ise 113 beyit yer almakta, bunlar da on dört ayrı şiire ayrılmaktadır. Atıyye neşrindeki şiirlerden sekizinde tavîl, ikisinde recez, birinde kâmil bahri kullanılmışken elektronik ortamda derlenen şiirlerde dokuz yerde tavîl, üç yerde vâfir, iki yerde recez, bir yerde kâmil bahrine yer verilmiştir. Şiir râvileri Tevbe ile Leylâ'nın Mecnûn'una ait şiirlerde nisbet hatasında bulunmuştur. Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870) *Aḥbâru Tevbe ve Leylâ* adıyla bir eser yazdığı kaydedilirse de (İbnü'n-Nedîm, s. 124) bu eser günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Tevbe b. Humeyyir, *Divân* (nşr. Halîl İbrâhîm el-Atıyye), Bağdad 1388/1968, neşredenin girişi, s. 1-23; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâʿ*, I, 445-447; Ebû Ali el-Kâfî, *el-Emâlî* (nşr. M. Abdülcevâd el-Asmaî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), I, 87; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eḡānî*, XI, 204-250; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 124; Ebû İshak el-Husrî, *Zehrü'l-âdâb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1389/1969, I, 394; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Simtû'l-le'âlî fi şerhi Emâlî'l-Kâfî*, Kahire 1936, I, 120; II, 757; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 498; Dâvûd-i Antâkî, *Tezyînu'l-esvâḳ fi aḥbâri'l-uşşâḳ*, Beyrut 1986, I, 185-194; C. Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-Arabiyye* (nşr. M. Nallino), Kahire 1954, s. 118; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, I, 466-469, 515-517; Hannâ el-Fâhürî, *el-Mücezz fi'l-edebi'l-Arabî ve târihih*, Beyrut 1985, I, 479-481; Abdülhalîm Hifnî, *Şi'rü's-Şa'âlik*, Kahire 1987, s. 134; Bustânî, *DM*, VI, 251-253; T. El Achèche, "Tawba b. al-Ḥumayyir", *El²* (İng.), X, 386; Mustafa Kılıçlı, "Leylâ el-Ahyeliyye", *DIA*, XXVII, 156-157.

İSMÂİL GÜLER

TEVBE SÜRESİ

(سورة التوبة)

Kur'an-ı Kerim'in dokuzuncu sûresi.

Tamamı Medine'de nâzil olan son sûredir. 113. âyetle son iki âyetin Mekke'de indiği yolundaki rivayet çoğunluğun görüşüyle bağdaşmamaktadır (İbn Âşûr, X, 6-7). Adını 117 ve 118. âyetlerde geçen "tevbe" kavramından almıştır. Bunun yanında sûrede müşrik ve münafıkların tuttukları yanlış yoldan dönerek tövbe etmelerinin gerekliliğinden söz edilmesi bu isim-